

Норми літературної мови. Культура мовлення і спілкування

Рівні мовної системи. Норми літературної мови

З погляду суто наукового не можна говорити, що в мові щонебудь є правильне або неправильне, - бо все, що є в мові, має причини своєї появи, отже, по-своєму обґрунтоване. Однак практичні потреби порозуміння, спілкування і закріплення національної єдності владно вимагають, щоб норми були і щоб у мові засуджувалося все те, що цим нормам не відповідає

(Ю.Шерех, відомий український мовознавець).

1. Рівні мови

Мова є системою. Система – це сукупність взаємопов'язаних і взаємозумовлених елементів. Якщо із системи вилучити якийсь елемент, вона не може функціонувати або її функціонування буде недостатньо ефективним.

Уявіть собі, що з нашої мови зник звук [б]. У такому випадку слова, які мають цей звук, довелося б вимовляти без нього або замість нього вживати найближчий за звучанням до нього звук [п], що призвело б до непорозумінь (М.Кочернган).

Мовна система має чотири рівні. Найнижчим рівнем є фонетичний, далі йде морфемний, потім лексичний, і найвищим рівнем є синтаксичний. Кожен рівень має свою одиницю:

- фонетичний – звук;
- морфемний – морфему;
- лексичний – слово;
- синтаксичний – словосполучення, речення.

Мовні рівні не є автономними, незалежними. Морфемний рівень виражає найзагальніші елементи змісту і готує матеріал для побудови слів. На лексичному рівні формуються конкретні елементи змісту, але це ще не сам зміст.

На рівні словосполучення актуалізуються, уточнюються потрібні для вираження змісту значення слів. Зміст виражається через речення, яке є основним знаком мовлення. На рівні тексту змісти окремих речень зливаються, взаємодоповнюються і таким чином передають не ізольовані деталі, а цілісну картину в її динаміці й розвитку.

Така логічна схема більш-менш однакова для всіх мов. Але чим глибше ми проникаємо в структуру мови, тим більше виявляється її своєрідність.

Рівні мови можуть змінюватися. Найбільш чутливою до змін у суспільстві є **лексика**. Одні слова з'являються, інші зникають. Щоправда основний словниковий склад змінюється повільно. За даними американського мовознавця М.Сводиша, за 1000 років змінюється 20% слів основного словникового фонду. Повільніше за словниковий склад змінюється фонетика. Наприклад, у давньоукраїнській мові зникли голосні звуки [ь] , звук [ь] перейшов у [і], стало діяти чергування [о], [е], з[і] в закритому складі.

**«Ми не є і не повинні стати народом суржикової мови чи мови мертводекоративної. Маємо витворену протягом віків мову дивовижно багату, одну з найбагатших у світі, барвисту, запашну, розмаїту, здатну активно жити і розвиватись, придатну для найскладнішої художньої і наукової творчості. Злочинном було б занедбати це неоціненне духовне добро» (Олесь Гончар).*

Норми мови

Мовні норми надають мовній системі упорядкованості. Норма властива кожній національній літературній мові як основна і необхідна умова її існування й повноцінного функціонування в суспільстві.

Мовна норма – це сукупність мовних засобів, що вважаються правильними і сприймаються носіями як зразок суспільного спілкування в певний період розвитку мови і суспільства.

Ознаками мовної норми є гнучка стабільність, варіантність, дотримання усталених, загальноприйнятих правил щодо слововживання, написання, наголошування слів, граматичного оформлення висловлювання. Порушення літературної мовної норми спричиняються, наприклад, сплутуванням слів, що мають близьке звучання, але відмінне лексичне значення(*талант- талан, тактовний-тактичний*); впливом діалектної мови (*хожу, ходю, ходжу*); незнання правил синтаксичної сполучуваності слів (*молодший брата – молодший за брата*).

Мовні норми є спільними для різних стилів мовлення. Проте кожен з них має і свою специфічну - внутрішню - норму. Наприклад, використання слів *привіт! бувай!* У значенні одиниць мовного етикету для сучасної української літературної мови є нормативним. Однак у текстах офіційно-ділового стилі такі форми не допускаються.

Види норм української літературної мови поділяються на:

- *орфоепічні* - регулюють наголошування слів, а також вимову голосних і приголосних звуків;
- *лексичні* – визначають можливості використання слова відповідно до лексичного значення та його відтінків, а також правила сполучуваності слів у реченні;
- *морфологічні* – визначають морфологічні форми слів;
- *синтаксичні* – визначають правила побудови словосполучень і речень;
- *стилістичні* – визначають доцільність використання мовних одиниць різних рівнів у тому чи іншому стилі мовлення;
- *орфографічні* – визначають правила написання слів;
- *пунктуаційні* – фіксують систему правил уживання розділових знаків.

Мовні норми різняться **сферою застосування**.

Наприклад, орфографічні і пунктуаційні норми стосуються лише письма, а орфоепічні реалізуються тільки в усному мовленні. Норми, що стосуються лексичного складу мови або утворення форми слова чи побудови речення, стосуються як письма, так і усного мовлення.

2. Культура мовлення

Культура – це не тільки все те, що створено руками й розумом людини, а й вироблений віками спосіб суспільного поведіння, що виражається в народних звичаях, віруваннях, у ставленні один до одного, до праці, до мови.

Культура мовлення – це дотримання мовцями усталених норм усної і писемної форм літературної мови та майстерне використання виражальних засобів мови залежно від стилю, жанру, типу мовлення.

Мовлення людини – це своєрідна візитна картка, це свідчення рівня освіченості особи, її культури, а разом з тим - це і показник культури суспільства.

Словесний бруд, що заповнює мовлення громадян, мовленнєвий примітивізм, вульгарщина – тривожні симптоми духовного нездоров'я народу. Ще мудрий Езоп довів, що наше слово – це і найкраще, що є в розпорядженні людини, і найгірше, чим вона володіє.

- *змістовність* – необхідно продумувати тему й основну думку висловлювання; підпорядковувати матеріал темі й основній думці; говорити й
- *логічна послідовність* – говорити й писати послідовно, забезпечувати смислові зв'язки між словами і реченнями в тексті, систематизувати дібраний матеріал;
- *багатство мовних засобів* – використовувати різноманітні мовні засоби, уникати невинновданого повторення слів, однотипних синтаксичних конструкцій;
- *виразність* – добирати слова й будувати речення так, щоб якнайкраще передати думку, бути оригінальним у висловлюванні;
- *точність* - знати предмет мовлення й закони літературної мови, добирати слова й будувати речення так, щоб найточніше передати зміст висловлювання, правильно використовувати багатозначні слова, синоніми, омоніми, антоніми, пароніми, фразеологізми;
- *доречність* – урахувати адресата висловлювання, як буде сприйняте сказане, за яких обставин відбувається спілкування;
- *правильність* – дотримуватись орфоепічних, лексичних, фразеологічних, словотворчих, граматичних, орфографічних, пунктуаційних та стилістичних правил літературної мови.

3. Грамотність і багатство мовлення

Основою мовленнєвої культури є грамотність, тобто дотримання загальноприйнятих літературних норм у користуванні лексичними, фонетичними, морфологічними, синтаксичними, стилістичними засобами мови. Але мовлення має бути не тільки правильним, а й **лексично багатим, синтаксично різноманітним**.

Щоб цього досягти, потрібно вслухатися в живе мовлення, вдумливо читати різну літературу, звертаючи увагу на вживання окремих слів, на особливо вдалі висловлювання, на побудову речень. Треба активно розвивати своє мовлення: усно й письмово викладати свої думки, виправляти себе, перебудовувати

сказане, шукати найкращі варіанти висловлювання. Також багатство мовлення визначається смисловим насиченням слова, що створюється правильним і доречним застосуванням у мовленні синонімів, омонімів, паронімів, багатозначних слів. Емоційне забарвлення текст отримує завдяки використанню різних суфіксів, фразеологізмів, прислів'їв, приказок.

Значно збіднюють мову, роблять її невиразною штампи та канцеляризми. Наприклад: *з якого питання? замість чому?; спрямовуючи увагу на виконання завдань замість старанно виконувати завдання.*

Також засмічують мову слова-паразити, паузи вагання, лайливі слова та нецензурні вислови, просторіччя тощо. Потрібно також доречно вживати терміни та іншомовні слова.

Культура мовлення тісно пов'язана з культурою мислення. Якщо людина ясно, логічно мислить, то й мовлення в неї ясне, логічне.

Пам'ятаймо!

- *Мова – далеко не тільки «засіб спілкування», тобто передачі «вже готових думок»...Куди серйозніша її місія – бути способом народження тих думок: коли «немає мови», людині просто-напросто «нема чим думати» (О.Забужко).*
- *Культура мовлення починається із самоусвідомлення мовної особистості. Вона зароджується й розвивається там, де носіям національної літературної мови не байдуже, як вони говорять і як вони пишуть, як сприймається їхня мова в різних суспільних середовищах, а також у контексті інших мов (М.Пилинський).*

II. Розмовляй українською правильно

Неправильно

У більшості випадків
взяти напрокат
від несподіванки
відноситися до більшості
більше всього
відмінити
відноситися/відношення
за вуглом мій дім

Правильно

здебільшого
випозичити
з несподіванки
належати до більшості
понад усе, найбільше, більш за все
скасувати
ставитися/взаємини, стосунки
за рогом мій дім

учбовий посібник
халатне відношення
заставляти працювати
самий важливий
сказати наобум
свiвпадати
ставити пробiл
творчий пiдйом
у двох словах
у кiнцевому рахунку
у свою чергу
у першу чергу
фiрменний одяг
мова йде про навчання
розкрити очi

навчальний посiбник
недбале ставлення
змушувати працювати
найважливіший
сказати навмання
збiгатися
робити пропуск
творче пiднесення
двома словами
в остаточному пiдсумку
так само, також
передусiм
фiрмовий одяг
йдеться про навчання
розплющити очi.

III. Для допитливих

1. Окремі поняття можуть передаватися різними частинами мови. Наприклад, іменником і дієсловом (*ходьба – ходити*); прикметником і іменником (*мудрий – мудрість*) та ін. Це дає змогу уникати одноманітності та урізноманітнювати текст.

Успішно виконав завдання – виконав завдання з успіхом

Побачив Марусину доньку – побачив доньку Марусі

Потребує санаторного лікування – потребує лікування в санаторії.

2. Відкривати
- очі розплющую;
 - вікно відчиняю;
 - замок відмикаю;
 - книгу розгортаю;
 - двері відчиняю;
 - пляшку відкоркову;
 - рахунок в банку відкриваю.

Комунальна установа «Одеський центр професійного розвитку педагогічних працівників бажає успіхів у вдосконаленні української мови.

Дякуємо за любов до рідної мови. Висловлюємо сподівання на співпрацю.

Література

1. Авраменко О. 100 експрес-уроків української. Книголав, 2017
2. Кириченко Наталія, «Мовні стандарти ...», журнал «Управління освітою»
3. Хворостяний І.Г. Українська мова: лайфхаки/ Харків, 2018
4. Журнал «Українська мова та література», № 33-35, 2010
5. Новий український правопис: коментарі, завдання та вправи. 5-11 класи. Вид. група «Основа», 2019
6. Український правопис. Методика реалізації. Нова редакція. Творче об'єднання «Соняшник», 2019